

ПАРАДИГМА ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ВІД ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Василенко В.М., Гудзь П.В.

Визначено концептуальні основи теорії просторового розвитку регіонів. Обґрунтовано методiku наукового дослідження проблеми реалізації парадигми просторового розвитку.

Ключові слова: *регіон, простір, розвиток, методи, інструменти.*

В останні роки стає все більш очевидним, що органи місцевого самоврядування перетворюються на своєрідних заручників обставин: з одного боку, вони наділені правом реально впливати на характер протікання суспільних процесів на відповідній території, а з іншого – без необхідних для цього фінансових ресурсів це право перетворюється на звичайну декларацію. Виникає свого роду порочне замкнуте коло, розірвати яке в нинішніх реаліях практично неможливо. Як наслідок, система розселення, що складається останніми роками, виступає своєрідною відповіддю на виклики місцевим територіальним співтовариствам (відсутність реальних точок зростання; неолік матеріальних, людських і фінансових ресурсів навіть для простого відтворення; неефективна схема транспортних комунікацій), коли наслідки економічних реформ перетворюються на серйозний чинник гальмування розвитку країни.

У розрізі економічних проблем в останній час все більше посилюються протиріччя між учасниками суспільних відносин на всіх рівнях, коли мова ведеться про деякий перебір можливих варіантів їх вирішення, заснований повністю на інтерпретації емпіричних даних, що стосуються окремих сторін суспільного життя. Іншими словами – мова йде про числове уявлення можливостей і результатів життєдіяльності територіальних співтовариств, що породжує ілюзію інформаційної забезпеченості. При цьому кожне територіальне співтовариство як би замикається на вирішенні власних проблем, вийти за рамки якого ні практично, ні теоретично неможливо. Практично – тому що за набором чисел втрачаються глибина і масштаби проблем, а теоретично – тому що в більшості своїй державна регіональна політика зводиться до певного набору загальних для всіх суб'єктів фраз, за якими дуже складно побачити конкретну перспективу кожного. І виходить, що кожен вирішує свої проблеми поодиночі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Просторовий підхід до визначення параметрів економічного розвитку різних за своїми розмірами територій став відповіддю на сучасні виклики глобалізаційних процесів. На Заході склалися потужні наукові школи, в рамках яких вирішуються теоретичні та практичні проблеми просторово-часової організації продуктивних сил на відповідній території. Прикладом останніх публікацій, де викладено результати системи емпіричних досліджень в умовах економічного простору у країнах Європейського Союзу, можна назвати [8, с.121-136; 14, с.77-93], визначення можливих способів виміру масштабів та глибини просторових трансформацій в економіці Російської Федерації [12; 17, с.32-54; 18, с.179-182;], формування системи стратегічного планування та умов реалізації державної регіональної політики просторового розвитку [7, с.56-68; 10, с.35-42; 15, с.207-218], визначення ефектів міжтериторіальних та міжрегіональних економічних взаємодій [1, с.55-68; 11, с.5-18]. Серед монографій чільне місце посідає книга Біякова О.А. [19], в якій викладені питання теорії економічного простору та наведені рішення ряду прикладних проблем просторового розвитку.

Наведений ряд наукових публікацій засвідчує, що наукове співтовариство з розумінням ставиться до необхідності формування відповідного методичного базису, здатного забезпечувати високий рівень економічного розвитку будь-якої території з точки зору просторового підходу.

Серед вітчизняних науковців і практиків також існує розуміння необхідності виконувати поглиблені дослідження умов просторового розвитку у межах окремих територій. Про це також можуть свідчити окремі публікації, в яких розглядаються питання теорії, методології та практики просторового розвитку продуктивних сил [6], питання теоретичного і прикладного змісту вирішення

проблем просторового розвитку територіально-виробничих систем [13], питання територіальних і просторових аспектів міжрегіональної соціально-економічної інтеграції [16], тенденції соціально-економічного розвитку регіонів України та питання визначення регіональних пріоритетів промислового виробництва і сільського господарства [9]. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як видно із наведеного переліку публікацій, всі вони стосуються окремих питань дослідження просторового розвитку регіонів. Але єдиної методичної бази формування інструментарію реалізації парадигми просторового розвитку регіонів, на жаль, поки що не існує. З погляду на цю обставину у розробників цієї науково-дослідної теми є широке поле для наукового пошуку і реалізації задуманого.

Основною метою статті є формування методичної бази для реалізації парадигми просторового розвитку регіонів, наповнення її відповідним інструментарієм (методами, способами, заходами тощо) для визначення просторово-зв'язаних форм взаємодії суб'єктів суспільних відносин у регіональному та територіальному вимірі. Для досягнення визначеної мети передбачається вирішення наступних наукових завдань: сформулювати масив вихідної інформації щодо проблем сучасного розвитку регіонів; виявити відмінності та особливості у розвитку окремих регіонів (територій); обґрунтувати вибір контурів (масштабів) просторового розвитку регіонів (територій); сформулювати інструментарій реалізації просторово-зв'язаних форм взаємодії суб'єктів суспільних відносин у регіональному та територіальному розрізі; запропонувати заходи по реалізації парадигми просторового розвитку регіонів; підготувати проекти науково-методичних матеріалів, обґрунтувати пропозиції та заходи з використання отриманих результатів на відповідних рівнях управління економічним та соціальним розвитком регіону.

Вирішення зазначених наукових завдань, підготовка та використання вказаних науково-методичних матеріалів дозволить сформулювати повноцінне методичне забезпечення реалізації парадигми просторового розвитку регіонів. Сформована таким чином методична база просторово-зв'язаних форм взаємодії суб'єктів суспільних відносин у регіональному та територіальному вимірі ліквідує існуючі прогалини у науковому забезпеченні підготовки, прийняття та виконання управлінських заходів, спрямованих на забезпечення поступального розвитку окремих регіонів (територій).

Відчутним наслідком так званих економічних і політичних перетворень і реформ в Україні, що проводяться в перманентному режимі останні чверть століття, стало зниження економічної активності суб'єктів господарювання і зменшення чисельності населення на всіх без виключення територіях, за винятком столиці. Особливо в несприятливому (непривабливому) світлі виглядають промислові регіони, залишаючись при цьому основними джерелами наповнення державного бюджету. Звичайним явищем стало банкрутство підприємств, значно посилюється зубожіння широких верств населення, як наслідок, збільшилися діапазони відмінностей в умовах життєдіяльності соціумів в регіональному і територіальному зрізі.

Для їх ліквідації пішли найпростішим шляхом – ввели в ранг державної регіональної політики принцип вирівнювання, коли за рахунок сильніших в економічному відношенні регіонів підтримуються слабкі. Почалася боротьба за субвенції і субсидії з бюджетів різного рівня. Проте бажаного результату не отримали. Слабкі регіони як були, так і залишилися слабкими, але і сильні регіони з кожним роком стають все слабкішими.

У ланцюжку причин, що зумовили нинішній стан справ, можна виділити невиразну державну регіональну політику, наслідком якої стала ситуація, коли абсолютна більшість регіонів залишаються дотаційними. Лише у 2001 році Президентом України була затверджена Концепція державної регіональної політики, в якій зроблена спроба якось систематизувати розрізнені заходи, направлені на формування якісно нової державної регіональної політики. За змістом даний документ більше нагадував протокол про наміри, без конкретизації заходів і відповідальних за їх виконання, але поклав початок цивілізованому підходу до можливих рішень регіональних проблем.

Розуміючи це, в 2005 році Верховною Радою України було ініційовано ухвалення Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», в якому визначені правові, економічні і організаційні основи реалізації державної регіональної політики по стимулюванню розвитку регіонів і подоланню депресивності територій. А в 2006 році Кабінетом Міністрів України була затверджена Держав-

на стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року.

Наскільки ці заходи виявилися дієвими можна судити хоч би по такому факту: за період з 2001 по 2010 роки кількість регіонів–донорів в Україні не змінилася – це Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Полтавська і Харківська області. На ділі виявилось, що вирівнювання рівнів розвитку, покладене в основу державної регіональної політики, не привело до бажаних результатів. Більш того, обмежуючи можливості кращих регіонів стати джерелом розвитку для слабких регіонів, були закладені витрати дестимулювання для одних, і посилення утриманських устремлінь для інших. Маємо ситуацію, коли фінансові кошти концентруються в центрі та перерозподіляються по відповідних територіях країни, уповільнюючи розвиток сильних регіонів і провокуючи стагнацію слабких. Уявляється, що спрощений підхід до сприйняття не тільки насущних проблем, але і причин їх виникнення через своєрідне нормативно-числове уявлення як про державу, або про окремі території, так і про можливі способи вирішення їх проблем, знаходиться в площині небажання визнати неоднорідність простору країни як її сутнісну ознаку, без урахування якої не можна знайти адекватні методи розвитку. А будь-які спроби його ігнорування не дають потрібних результатів. Про що, власне, і свідчить сучасна практика: далі від розробки, ухвалення і публічного розголосу тих або інших програм, проектів справа не йде.

Неоднорідність простору країни носить об'єктивний характер, не зважаючи на яке не доводиться. Під простором розуміється така організація і позиціонування матеріальних об'єктів, розташованих на певній території (населених пунктів, підприємств, транспортної інфраструктури та ін.), при якій всі вони сприймаються як елементи єдиної штучної системи, що функціонує по параметрах, що задаються. У даному контексті кожен регіон є окремим регіональним простором або окремою регіональною підсистемою, що входить до складу загальнодержавного простору або системи.

Доцільним в цих умовах ставити питання про зміщення акцентів в економічному і соціальному розвитку територій з площини просто числового розуміння їх наповнення в просторове уявлення. Власне «просторовий розвиток» вже достатньо тривалий час затвердився в світі, що дозволяє вміщати в нього об'єкти різного масштабу: від країни до крупного міста. Цей термін застосовують у тому випадку, коли хочуть підкреслити просторово–зв'язане уявлення про об'єкт, відмінне від числового його розуміння.

Головною проблемою, що є в даний час і збережеться в майбутньому при можливому переході до просторово–зв'язаного розуміння перспектив розвитку, є необхідність відносного скорочення розривів показників рівня і якості життя населення в міжрегіональному (міжтериторіальному) вимірюванні.

Як показує зарубіжний досвід (особливо досвід ФРН після об'єднання західних і східних земель), а також вітчизняна практика вирівнювання умов життєдіяльності соціумів на різних територіях, практично неможливо ніякими зусиллями зменшити ці відмінності. За великим рахунком ці відмінності носять об'єктивний характер і, швидше за все, треба не вирівнювати їх, а стимулювати зусилля, направлені на максимальне використання наявного економічного потенціалу, а також використовувати виділені «точки зростання» як локомотиви розвитку для депресивних територій. Не тільки фінансово, але і організаційно-економічно – через просторово–зв'язані форми розвитку: кластери, мереживі утворення та ін. Причому не тільки у межах адміністративно-територіальних утворень, але й поміж ними.

Тому що стереотипи, що склалися в управлінні економічними і соціальними процесами, не виходять за межі цих територій, а сприймають їх (територій) як окремо відособлену (хоч і у складі вищого рівня територіальних утворень) об'єктивність, в рамках якої і повинні прийматися і вирішуватися відповідні управлінські заходи. Життя ставить на порядок денний проблеми, які все частіше і частіше не можуть бути вирішені в рамках окремої адміністративно-територіальної одиниці. Для їх вирішення потрібні спільні зусилля декількох суб'єктів, єднання яких іноді легше забезпечити по горизонталі, ніж чекати рішень за ієрархією владних структур.

Уявляється, що дієві кроки по зміні ситуації із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності територіальних співтовариств можливі лише при переході до парадигми просторового розвитку. Основу цієї парадигми повинна скласти концептуальна схема, згідно якої проблеми, що виділяють-

ся, та способи і методи їх рішення повинні бути адаптовані не тільки до постійно змінних умов економічного і соціального розвитку, але і до змінних зовнішніх контурів територій, а також до змінного суб'єктного складу учасників суспільних відносин. В цьому випадку просторово-зв'язаний підхід набуває не тільки віртуальної відчутності, але і прикладної наповнюваності.

Доповненням до парадигми просторового розвитку повинна стати достатньо виразна державна регіональна політика просторового розвитку. Щоб така політика стала дієвим інструментом сучасного розвитку всіх без виключення територіальних утворень, необхідно достатньо глибоко пропрацювати увесь накопичений вітчизняною регіоналістикою досвід вирішення задач, починаючи від визначення перспектив розвитку невеликих поселень і закінчуючи макроекономічним районуванням території країни.

Її основою повинна стати нова концепція державної регіональної політики просторового розвитку. Основною метою нової концепції державної регіональної політики бачиться синхронізація зусиль всіх учасників суспільних відносин (органів державного управління, органів місцевого самоврядування, громадських організацій населення, суб'єктів підприємницької діяльності та ін.), направлених: по-перше, на гальмування і втримання депопуляції населення на окремих територіях; по-друге, на активізацію підприємницької діяльності; і, по-третє, на збереження і поліпшення навколишнього природного середовища, для чого передбачається повсюдне використання більш довершених методів державного управління.

Домінантами державної регіональної політики просторового розвитку повинні стати сформовані на державному рівні стратегії. З одного боку, ці стратегії повинні стосуватися крупних економічних гравців (міжгалузевих корпорацій), що наповнюють простір за допомогою нових форм територіальної організації продуктивних сил. З іншого боку, це стратегії, що розробляються для населених пунктів по подоланню як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей, що виникають між ними і опорними вузлами каркаса розселення. І з третього боку, це стратегії, що виробляються власне населенням (через вектори усередині територіальної і міжтериторіальної міграції), додаючи регіоналізації країни завершену форму. Держава при цьому повинна виступати як основний гравець, інтереси якого стосуються всіх і всього.

Основними інструментами реалізації вказаних стратегій повинне стати стратегічне планування. Можна припустити, щоб об'єктами державного стратегічного планування стали міжтериторіальні (між населеними пунктами, між районами і між регіонами), територіальні системи і зв'язки, що дозволить розглядати структуру розселення і опорні точки розвитку за матрьошкіною ознакою, відомою в науці як схема Кристаллера. Що припускає відмітний набір відповідних інструментів по рівнях їх формування. Об'єднуючим початком повинна стати модель взаємного накладення декількох схем одна на одну, що знаходиться під повним контролем держави. Бо тільки сучасна держава поки що залишається тим суспільним інститутом, здатним забезпечувати структурну цілісність країни.

За результатами виконаного дослідження передбачається розробити комплекс науково-методичних положень по реалізації парадигми просторового розвитку регіонів, конкретизувати мету, об'єкт, предмет і методи просторового розвитку, а також просторово-зв'язані форми взаємодії суб'єктів суспільних відносин, виявити та врахувати особливості просторового розвитку при визначенні відповідних перспектив регіонів з тим, щоб забезпечити у визначених межах відповідні умови відтворення окремих видів економічного потенціалу.

Розробка методичних засад формування інструментарію реалізації парадигми просторового розвитку регіонів набуває важливого значення для реалізації комплексного підходу до вирішення важливих регіональних проблем на основі науково обґрунтованих рішень. Використання як об'єктної бази парадигми просторового розвитку регіону дозволяє більш точно та обґрунтовано використовувати саме такий інструментарій, що є адекватним змісту регіональних процесів та явищ, що погіршують стан та перспективи розвитку регіону. Більш того, такий підхід дозволяє конкретизувати відповідне методичне забезпечення просторового розвитку будь-якої складової регіону: окремої території (населеного пункту), декількох територій (населених пунктів); вказані території можуть знаходитися не лише у межах одного регіону, але й в межах декількох суміжних регіонів. Го-

ловною ідеєю запропонованого наукового дослідження виступає адаптація до реальних умов вихідних положень парадигми просторового розвитку регіонів шляхом формування відповідного інструментарію, ґрунтованого на дотриманні просторово-зв'язаних уявлень та системного підходу до вирішення виявлених регіональних проблем та ситуацій. При проведенні дослідження будуть використані наступні методи: системний підхід, методи економічного аналізу, методи логічного узагальнення тощо.

Наукове дослідження буде проводитись за наступним планом:

- визначення способів виміру масштабів та глибини просторових трансформацій в економіці регіонів;
- вибір домінант у державній регіональній політиці просторового розвитку;
- розробка системи міжтериторіальних економічних взаємодій.

В останні роки стає все більш очевидним, що органи місцевого самоврядування перетворюються на своєрідних заручників обставин: з одного боку, вони наділені правом реально впливати на характер протікання суспільних процесів на відповідній території, а з іншого – без необхідних для цього фінансових ресурсів це право перетворюється на звичайну декларацію. Виникає свого роду порочне замкнуте коло, розірвати яке в нинішніх реаліях практично неможливо. Як наслідок, система розселення, що складається останніми роками, виступає своєрідною відповіддю на виклики місцевим територіальним співтовариствам (відсутність реальних точок зростання; недолік матеріальних, людських і фінансових ресурсів навіть для простого відтворення; неефективна схема транспортних комунікацій), коли наслідки економічних реформ перетворюються на серйозний чинник гальмування розвитку країни.

У таких умовах повинні бути створені нові схеми і відповідні методи управління. Проте держава як і раніше використовує стару десятиліттями перевірену схему, орієнтовану на концентрацію відповідальності і ресурсів, яка, на жаль, все частіше і частіше дає збої. Така схема управління повністю виключає необхідність врахування існуючих відмінностей в економічних потенціалах регіонів або окремих територій, а зорієнтована на усереднені умови. Внаслідок чого в цю систему дуже складно вмонтувати більш довершені методи управління. А в якості перевірених методів застосовуються адміністративні заходи економічного і соціального розвитку, що повною мірою поєднало в собі числове представлення можливостей і результатів життєдіяльності територіальних співтовариств. Що не дозволяє встановити просторово-зв'язаних уявлень як про окремі суб'єкти, так і про державу в цілому.

А для цього необхідно в черговий раз повернутися до проблеми розподілу повноважень між органами державної влади і органами місцевого самоврядування за всією ієрархією владного управління. Без децентралізації повноважень вельми проблематично не тільки наблизити соціальні послуги до конкретної людини, але і забезпечити увесь їх комплекс у повному обсязі. Тим більше, що загострюється проблема визначення ефектів агломерації (моноцентричного типу) та ефектів конурбації (поліцентричного типу), що виникла внаслідок непередбаченої державної регіональної політики відносно окремих суб'єктів господарювання – коли результати централізуються на окремих територіях. Тому актуалізується пошук більш сучасних методів розв'язання територіальних проблем, серед яких особливого значення набувають визначення стратегій просторового розвитку та створення багаторівневої системи стратегічного планування: великих економічних гравців (міжгалузевих корпорацій) населених пунктів (в межах опорного каркаса розселення), міжтериторіальних утворень, регіону (регіонів).

За великим рахунком на державному рівні так зване територіальне управління підмінене боротьбою за володіння ресурсами. Власне інтересам територіальних громад в цій боротьбі не знаходиться місця. Що дуже добре ілюструє ситуація, яка склалась, по-перше, з моногалузевими містами, коли ліквідація містоутворюючого підприємства тягне за собою і практичну ліквідацію населеного пункту, у якого відразу зникає основне джерело існування; по-друге, бажанням будь за що сконцентрувати всі фінансові ресурси в центрі, а на місця виділяти мінімум з необхідного; по-третє, з акумулюванням фінансових ресурсів (особливо фінансових результатів) в окремих великих містах (коли у структурі корпорацій відповідні кошти концентруються у головному офісі). Тому необхідно

активно шукати нові форми співпраці за межами кордонів окремих територіально-адміністративних утворень. Що, в деякій мірі, може вносити окремі зміни до сприйняття зовнішніх контурів тих же районів. Яскравим тому прикладом може служити розбиття території країни на виборчі округи (при проведенні виборчих компаній), коли їх зовнішня межа дуже часто виходить за рамки декількох районів. Такі локалітети не співпадають з адміністративно-територіальним поділом, але є вельми ефективним засобом організації суспільного життя на певній території.

З міркувань економічної безпеки існуючий адміністративно-територіальний поділ може ще достатньо тривалий час залишатися в незмінному вигляді, але формування нових організаційних утворень як всередині, так і між суб'єктами одного рівня (які б накладалися на ті, що існують) може і повинно стати відповіддю на виникаючі виклики місцевим співтовариствам. Головне, що б при цьому дотримувалася певна міра, основу якої повинні складати життєві інтереси населення (не тільки соціальні стандарти, але і відсутність суперечностей). Саме просторовий підхід як деяка філософія розуміння вирішення існуючих проблем стає запорукою їх вирішення на більш високому з наукової точки зору рівні. Під просторовим розвитком треба розуміти такий підхід до вирішення державних, регіональних і місцевих задач, при якому основний упор робиться на системне і структурне уявлення про цілісність об'єкту (країни, регіону, поселення), виходячи з нового каркасу базового розселення, що дозволяє розглядати «точки зростання» як локомотиви розвитку окремих територій. Просторовий підхід до розуміння економічного розвитку дозволяє вийти на сутнісний розгляд і вирішення виявлених проблем в масштабі конкретної території (країни, області, району, населеного пункту), тим самим, задіявши увесь потенціал, що є в наявності.

У зв'язку з цим формування методичної бази реалізації парадигми просторового розвитку регіонів уявляється дуже актуальною та своєчасною за умов відсутності відповідної нормативно-економічної бази та нагальної потреби у такому науковому інструментарію, який би дозволяв формувати достовірну інформаційну базу для підготовки та реалізації ефективних управлінських рішень, спрямованих на забезпечення поступального розвитку території будь-якого масштабу, в тому числі і регіонального (обласного).

Запропонований для дослідження комплекс завдань потребує відповідного науково-методичного забезпечення. У колективу виконавців Інституту економіко-правових досліджень НАН України є накопичений запас теоретичних напрацювань і методичних рішень у цьому напрямку. А програма робіт, яка запропонована з нової теми, становить їх логічне продовження і розвиток.

За останні роки науковцями ІЕПД НАН України підготовлено ряд науково-методичних положень, покликаних у відповідній мірі забезпечити формування інструментарію реалізації парадигми просторового розвитку регіонів. Серед них можна назвати: проект Закону України "Про комплексний розвиток вугільної промисловості на поточний період і до 2050 року", Програму науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року, чотири науково-дослідні теми: "Економіко-правове забезпечення розвитку виробничо-територіальних систем", "Економіко-правовий механізм розвитку соціально-економічних територіальних систем", "Методологія економічної діагностики розвитку територій (регіонів)" та "Економічна діагностика розвитку регіонів України", низку методичних документів із забезпечення поступального розвитку окремих територій. Лише за останні роки науковцями інституту опубліковано ряд монографічних робіт [2-5, 20].

ВИСНОВКИ

Результати дослідження будуть узагальнені у колективній монографії, наукових публікаціях, наукових доповідях і аналітичних записках, методичних рекомендаціях, які дозволять органам управління різного рівня готувати та реалізовувати відповідні рішення.

Прикладна реалізація наукових результатів забезпечить подальші позитивні зрушення як у теорії, так і у практиці просторового розвитку регіонів, прийнятті науково обґрунтованих управлінських рішень на основі знання реального стану і можливих напрямків та швидкості розвитку регіонів, спрямованих на подолання існуючої диференціації у рівнях економічного та соціального їх розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буфетова А.Н. Неравномерность пространственного развития: региональные центры и региональная периферия / А.Н. Буфетова // Регион: экономика и социология. — 2009. — №4. — С.55—68.
2. Василенко В.Н. Архитектура регионального экономического пространства / В.Н. Василенко — Донецк: ООО «Юго—Восток, Лтд», 2006. — 311 с.
3. Василенко В.М. Дескриптивна модель ефективного господарювання в регіоні / В.М. Василенко, Т.О. Бутенко — Донецьк: ВАТ „Юго—Восток, Лтд”, 2009. — 198 с.
4. Василенко В.Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы / В.Н. Василенко, О.Ю. Агафоненко, В.Е. Будяков — Донецк: ООО «Юго—Восток, Лтд», 2008. — 363 с.
5. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы: [моногр.] / под науч.ред. В.Н.Василенко. — Донецк: ООО «Юго—Восток, Лтд», 2009. — 286 с.
6. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження: моногр. / за ред. чл.-кор.НАН України, д.е.н., проф. Б.М.Данилишина. — К: РВПС України НАН України, 2008. — 220 с.
7. Клисторин В.И. Пространственная экономика и региональные исследования: нерешенные задачи: [моногр.] / В.И. Клисторин // Регион: экономика и социология. — 2007. — №1. — С.56—68.
8. Кругман П. Пространство: последний рубеж / П. Кругман // Пространственная экономика. — 2005. — №3. — С.121—136.
9. Кухарская Н.А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы: моногр. / Н.А. Кухарская. — Одесса: ИПРЭИ Украины, 2010. — 546 с.
10. Марача В. Региональное стратегическое планирование: основные подходы и условия реализации / В. Марача // Проблемы теории и практики управления. — 2008. — №11. — С.35—42.
11. Минакир П.А. Мнимые и реальные диспропорции экономического пространства / П.А. Минакир // Пространственная экономика. — 2008. — №4. — С.5—18.
12. Минакир П.А. Пространственные трансформации экономики: моногр. / П.А. Минакир. — Владивосток: Дальнаука, 2001. — 415 с.
13. Методи і моделі просторового розвитку територіально-виробничих систем: моногр. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. наук. ред. д.е.н. Є.І. Бойко — Львів, 2007. — 212 с.
14. Перу Ф. Экономическое пространство: теория и предположения / Ф. Перу // Пространственная экономика. — 2007. — №2. — С.77—93.
15. Селиверстов В.Е. Формирование многоуровневой системы стратегического планирования: методология, инструментарий, институты / В.Е. Селиверстов // Регион: экономика и социология. — 2009. — №2. — С.207—218.
16. Сторонянська І. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку: моногр. / І. Сторонянська. — Львів: ІРД НАН України, 2009. — 392 с.
17. Суспицын С.А. Концепция и методология измерения устойчивых пространственных трансформаций экономики России / С.А. Суспицын // Регион: экономика и социология. — 2009. — №4. — С.32—54.
18. Суспицын С.А. Методология измерений устойчивых трансформаций социально-экономического пространства / С.А. Суспицын // Регион: экономика и социология. — 2009. — №2. — С.179—182.
19. Теорія економічного простору: методологічний і регіональний аспекти. — Томськ: вид-во ТДУ, 2004. — 169 с.
20. Экономическое развитие регионов: сходство и различие / под науч.ред. В.Н.Василенко. — Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2010. — 219 с.